

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Тетяни Станіславівни ПОДРОЖНОЇ
на дисертаційне дослідження Марти Богданівни СПОДАРИК
на тему «Окрема думка судді органу конституційної юрисдикції:
порівняльно-правове дослідження», подане на здобуття ступеня доктора
філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

1. Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження

Дисертація М. Б. Сподарик присвячена дослідженню наукового та практичного потенціалу інституту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції в сучасних умовах конституційного розвитку України на основі позитивного досвіду зарубіжних країн.

Інститут окремої думки судді Конституційного Суду завжди викликає інтерес, а в деяких випадках категоричне неприйняття. І хоч цей інститут вже не новий для сучасних держав, проте досі є предметом дискусій у професійних суддівських колах. Зазвичай, коли дискусія стосується окремих думок, одним з перших постає питання доцільності їх існування як таких. Це стосується й інституту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції та його ролі. В багатьох іноземних державах суддя не має права оприлюднювати окрему думку і публічно на неї посилатися. Також суддя не має права обговорювати питання, які можуть стати предметом розгляду в Конституційному Суді або вже прийняті до розгляду, забороняється і будь-яка критика рішень Суду. У деяких країнах учасники конституційного процесу навіть не можуть знайомитися з окремою думкою судді. Утім, такі категоричні імперативи повністю не скасували окрему думку, хоча значною мірою обмежили будь-які форми публічності цього інституту. Так, в Австрії, Бельгії, Італії, Люксембурзі, Франції у суддів немає права на публічну окрему думку. І це тоді, коли у світі за останні 50 років, навпаки, намітилася тенденція до розширення відкритості судової системи, демократизації, а отже й поширення індивідуальної думки судді. Більше того, поширена практика окремих думок і той факт, що попри всі «але» цей інститут таки був запроваджений спершу у Федеративній Республіці Німеччина, а звідти поширився рештою країн Європи, щонайменше свідчить про те, що він виправдав своє існування.

Останнім часом практично кожне рішення чи висновок Конституційного Суду України приймаються в супроводі кількох окремих думок. Адже одним із

завдань окремої думки є демонстрація авторитету і суду, і окремого судді через відкриту дискусію. Це спроба продемонструвати, що норми Конституції діють, що, незважаючи на свій статус, суддя має право висловлювати свою думку та вправі розраховувати на плюралізм думок.

З огляду на це, особливість дисертаційної роботи М. Б. Сподарик полягає в тому, що досліджувані нею проблеми стосуються характеристики інституту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції в Україні та зарубіжних державах. У дисертації визначено ознаки окремої думки судді органу конституційної юрисдикції, опрацьовано досвід держав, де діють спеціалізовані органи конституційного контролю, а також держав, де як орган конституційної юрисдикції діє загальний суд, визначено характерні особливості правового регулювання та специфіку реалізації суддями права на викладення окремої думки в кожній із держав. Також проаналізовано прецедентну практику органів конституційної юрисдикції, де визначальну роль у формуванні правової позиції суду відіграла окрема думка судді; наведено порівняльно-правову характеристику видів окремих думок та їх форм викладу, запропоновано систему ознак окремої думки судді органу конституційної юрисдикції; проведено аналіз процесу становлення інституту окремої думки судді Конституційного Суду України, відтак визначено перспективи його розвитку; встановлено межі реалізації суддею права на викладення окремої думки, досліджено проблематику використання суддівської етики як підстави для обмеження права судді на викладення окремої думки.

Дисертація М. Б. Сподарик є *першим такого роду самостійним, комплексним, фундаментальним* дослідженням (з огляду на порівняльно-правовий аналіз інституту окремої думки судді конституційної юрисдикції). Актуальності обраній для дослідження тематиці додає також урахування авторкою світового досвіду функціонування інституту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції та перспектив його розвитку в Україні. *Зважаючи на усе вищезазначене, сумнівів в актуальності проведеного М. Б. Сподарик дослідження не виникає.*

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна

Ступінь наукової обґрунтованості основних положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи визначається передусім її структурою,

логікою викладу матеріалу, застосовуваними методами вирішення поставлених завдань, новизною пропонованих до захисту положень.

Структура роботи сприяє повноцінному і послідовному розкриттю теми, що в кінцевому підсумку дозволило авторці успішно вирішити поставлені перед нею завдання. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів та проміжні висновки, загальних висновків, списку використаної літератури. Структурна побудова дисертаційного дослідження не викликає заперечень і видається досить логічною. Між теоретико-методологічною (розділ 1), аналітичною (розділ 2) та практично орієнтованою (розділ 3) частинами простежується стійкий зв'язок. У межах кожного розділу і підрозділу дисертації розробляється певний відносно самостійний аспект становлення та розвитку окремої думки судді конституційної юрисдикції в Україні та зарубіжних державах, що сприяє розкриттю загального задуму пропонованого дослідження.

У дисертації аналізується широкий спектр думок українських і зарубіжних науковців щодо сформульованої в роботі проблематики, висувуються власні тези та пропозиції (*наприклад, на с. 68 авторка зазначає, що «Без сумніву, в окремій думці судді також варто уникати політичних висловлювань, образ на адресу сторін у справі чи свідків, які можуть в будь-який спосіб вказати на його політичний інтерес чи на відсутність неупередженості з приводу певного питання. Фактично, для тих суддів, що залишилися в меншості в результаті голосування, окрема думка є єдиним інструментом, за допомогою якого можна донести свою позицію щодо конкретної справи до правової спільноти, суспільства, а іноді і до своїх колег. Адже якісно викладена окрема думка, зокрема, але не виключно така, що привернула до себе увагу і викликала певний резонанс, може повторно привернути увагу до аргументів, висловлених у ній, і змусити представників більшості в суді переглянути свою позицію щодо них»*, на с. 154 зауважено: «Ми погоджуємося з тим, що зміст окремої думки і справді не повинен обмежуватись формальними вимогами, однак закріплення певних правил щодо форми викладу та можливості викладення окремих думок чи то одним суддею, чи у співавторстві, позбавило б необхідності пояснювати, що така можливість існує та не порушує жодного із законодавчих положень. І зважаючи на те, що початок покладено, у перспективі спільних окремих думок, написаних кількома суддями разом чи шляхом приєднання до окремої думки колеги, буде більше».

На особливу увагу заслуговують наведені у дисертації статистичні дані щодо кількості окремих думок суддів КСУ щодо рішень сенатів КСУ у 2019–2023 роках та статистичні дані щодо кількості окремих думок суддів КСУ щодо рішень КСУ та Великої Палати КСУ у 2010–2023 роках (с. 71–72 дисертації).

Заслугове на схвальний відгук і *методологія*, використана під час написання дисертаційної роботи. Сукупність застосованих методів, на які спиралася у своєму дослідженні дисертантка, повною мірою забезпечила вирішення завдань дисертації та досягнення її мети. Варто відзначити правомірність вибору авторкою *порівняльно-правового підходу*, який дав їй змогу більш широко поглянути на досліджуване питання, зокрема з погляду позитивного зарубіжного досвіду (зокрема, йдеться про окремі думки суддів Верховного суду США, Верховного суду Великої Британії, Верховного суду Канади, Федерального конституційного суду Федеративної Республіки Німеччина, Конституційного трибуналу Іспанії та інших).

У дисертаційній роботі міститься *низка нових оригінальних* теоретичних, практичних положень та висновків, що визначають *наукову новизну* дослідження, сформульовану авторкою на с. 17–19 дисертації. Погоджуючись загалом з винесеними на захист положеннями, варто відзначити ключові з них.

1. Особливої уваги заслугове доведення авторкою існування прямого взаємозв'язку між дотриманням принципу таємниці нарадчої кімнати та способом правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з інститутом окремої думки судді органу конституційної юрисдикції: чим суворіше дотримуються принципу таємниці нарадчої кімнати у державі – тим більш закритою буде інформація щодо змісту викладених окремих думок суддями органу конституційної юрисдикції та їх кількістю.

2. У роботі також сформульовано цікавий висновок щодо необхідності внесення змін до законодавства, які передбачали б можливість викладення окремої думки суддями органу конституційної юрисдикції у співавторстві та вимоги до форми її викладу. Зокрема, обґрунтовано необхідність вказівки на різновид окремої думки в її найменуванні задля спрощення аналізу змісту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції. Цінність роботи, безсумнівно, підвищує й те, що дисертантка запропонувала авторський підхід до характеристики соціальних та правових передумов, що сприяють або, навпаки, перешкоджають виникненню у суддів органу конституційної юрисдикції бажання скористатися своїм правом на викладення окремої думки. Переконані, що розробка цих підходів є практично виправданою, адже

дозволяє органам державної влади визначити пріоритетні напрями в реформування конституційної юрисдикції в цілому.

Окремо слід відзначити цінність проведеної роботи для науки і практики. Так, *наукова значущість* результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що зроблені в ньому висновки і пропозиції доповнюють наявні у вітчизняній науці підходи до розуміння окремої думки судді конституційної юстиції в Україні та зарубіжних країнах. Крім того, викладені в роботі положення можуть бути використані для розробки *методичних та лекційних матеріалів* навчальних курсів у закладах вищої освіти в Україні. Водночас *практична цінність* дослідження виявляється в можливості імплементації дисертаційних положень у правотворчу діяльність для подальшого удосконалення чинного законодавства у сфері конституційної юрисдикції.

Додаткової уваги заслуговує і той факт, що дисертантка під час написання послуговувалася значною кількістю вітчизняних джерел та зарубіжної літератури (список використаної літератури містить *209 найменувань*).

Усе це в сукупності свідчить про те, що Марта Богданівна Сподарик виконала самостійну дослідницьку роботу, цінність якої визначається її актуальністю, науковою новизною, а також безсумнівною важливістю для вдосконалення вітчизняної юридичної науки та практики.

3. Повнота викладу результатів дослідження у наукових публікаціях

Основні положення дисертації висвітлено в 11 наукових публікаціях, з яких: 4 наукових статей, зокрема 3 у виданнях, які входять до переліку наукових фахових видань України, 1 – у зарубіжному фаховому виданні та 7 тез виступів на науково-практичних заходах. Тож дисертація пройшла належну апробацію і є самостійною науковою працею, що має завершений характер.

4. Дотримання академічної доброчесності, відповідність анотації основним положенням дисертації

Об'єктивне оцінювання як тексту дисертаційного дослідження, так і його результатів (висновків, пропозицій та рекомендацій) дає підстави стверджувати, що М. Б. Сподарик було *дотримано загальновизнаних стандартів та вимог академічної доброчесності*. Зокрема, дисертантка належно *оформила посилання* на наукову літературу, аналітичні матеріали та нормативно-правові акти. Крім того, дотримання М. Б. Сподарик етичних стандартів доброчесності

підтверджується наявністю висновку, отриманого за результатами проведення науково-технічної експертизи на академічний плагіат.

Анотація поданого дисертаційного дослідження являє собою коротко та чітко викладену характеристику роботи, відображає мету наукової розвідки, новизну дисертації у порівнянні з тими академічними роботами, які є спорідненими зі сформульованою тематикою та цільовим призначенням. *Зміст анотації не містить інформації, якої не було б у тексті дисертаційного дослідження.* Вказане слугує показником обізнаності здобувачки в тематиці інституту окремої думки судді конституційної юрисдикції, її спроможності правильно й ефективно обробляти та систематизувати знайдені дані, наукові факти та ідеї.

5. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Пункт 2 відгуку на дисертаційну роботу розкриває позитивні і такі, що характеризуються науковою новизною висновки та положення. Вказане свідчить про достатню «наукову зрілість» авторки і зумовлює загальний висновок про відповідність поданої до захисту дисертації встановленим вимогам. Водночас дисертація М. Б. Сподарик, як і будь-яке інтелектуально орієнтоване дослідження, має певні дискусійні моменти, на які варто звернути увагу. До основних з них належать такі:

1. У дисертаційній роботі видається невиправдано стислий виклад підрозділу 1.1, в якому заявлено питання інституту окремої думки судді конституційної юрисдикції в доктрині конституційного права. Як відомо, термін «доктрина» – це сукупність усталених та визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що в сукупності складають логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену). Оскільки предметом дослідження є саме інститут окремої думки судді конституційної юрисдикції (а не сама конституційна юрисдикція), доречним було б викласти саме наукові погляди вчених-конституціоналістів на досліджуване явище, його дефініцію тощо. Вагомим елементом даного підрозділу була б характеристика вітчизняних наукових праць, зокрема дисертаційного характеру, в яких досліджено інститут окремої думки судді конституційної юрисдикції. Також з огляду на порівняльно-правовий підхід, який є власне основою дослідження, бажано було б викласти думки та наукові здобутки

зарубіжних вчених у цій царині. Окрім того, простежується неспівмірність обсягу даного підрозділу (4 сторінки) з обсягом інших підрозділів дисертації.

2. У дисертації мають місце неточності та технічні недоліки. Зокрема, на с. 42 дисертаційного дослідження авторка зазначає, що «ми погоджуємося з позицією А. Кононова, що «висловлювати і захищати свою думку – це емоційно і психологічно важка місія, завжди серйозний внутрішній конфлікт». Утім, посилання у списку використаних джерел зроблено на наукову працю Слінько Т. М., Ткаченко Є. В. (Правова природа окремої думки судді Конституційного Суду України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 11. С. 53–59). Серед вітчизняних дослідників інституту окремої думки судді такого автора як А. Кононов ми не віднайшли. Очевидно має місце прізвище російського вченого.

3. У підрозділі 2.1 (Форми та види окремої думки судді органу конституційної юрисдикції) дисертаційної роботи, розглядаючи класифікацію окремих думок на такі види як: думки згоди та думки незгоди, авторка зазначає, що «В Україні наразі не існує поділу окремих думок на види, навіть на окремі думки згоди та незгоди, але проаналізувавши зміст та оцінивши спосіб формулювання деяких окремих думок, ми можемо віднести їх до певного виду. В конституційному судочинстві України ми не зустрінемо переконаних окремих думок незгоди (*assertive dissent*), оскільки їх основна ознака передбачає формулювання довжиною не більше, ніж одне речення. В такий спосіб суддя наголошує на категоричності незгоди, не вважаючи за необхідне навіть намагатися пояснити та аргументувати що саме у колегіальному рішенні є помилковим. Однак у практиці Конституційного Суду України трапляються шанобливі окремі думки» (с. 53 дисертації). Таке твердження видається не зовсім переконливим, адже перед цією тезою йдеться лише про окремі думки суддів Верховного суду США (у той час як вказано про те, що «проаналізувавши зміст та оцінивши спосіб формулювання деяких окремих думок», мається на увазі щодо України). Які це думки? Варто було б навести приклади окремих думок суддів Конституційного Суду України, які авторка зараховує до «думка згоди», «шаноблива думка».

4. В Україні інститут окремої думки судді Конституційного Суду України самі судді оцінюють по-різному. Так, Віктор Шишкін, суддя КСУ у відставці, свого часу озвучив важливу проблему: чому між окремою думкою судді і голосуванням «проти» поставили знак тотожності? Окрему думку варто розглядати багатопланово. Вона є засобом донесення альтернативного погляду на рішення суду. Петро Стецюк, суддя КСУ у відставці, назвав можливість

висловити окрему думку єдиною формою супротиву, а також іноді і єдиним засобом висловити своє «проти». За певних умов окрема думка – це правова, громадянська позиція. Микола Мельник, суддя КСУ у відставці, вважає окрему думку дуже важливою: це інструмент діалогу зі суспільством. З огляду на це, видається необхідним приділити більшу увагу деяким, найбільш цікавим і відомим окремим думкам суддів Конституційного Суду України, здійснивши їх поглиблений аналіз (наприклад, окремим думкам суддів КСУ В. Шишкіна і П. Стецюка стосовно Рішення КСУ у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). Хоча по тексту саме ця окрема думка побіжно згадується.

5. Також у дисертації потребують уточнення такі поняття, як «конституційна юстиція» та «конституційна юрисдикція», «думка згоди» та «шаноблива думка», «рішення більшості» та «думка більшості», «колегіальна думка» та «спільна думка». Просимо висвітлити ці питання на прилюдному захисті.

Водночас, безвідносно до висловлених зауважень, які переважно виражають наукову позицію опонента, поточна оцінка роботи не має своєю метою ставити під сумнів наукові якості пропонованого до захисту дисертаційного дослідження.

Дисертація М. Б. Сподарик характеризується внутрішньою єдністю, містить нові достовірні наукові результати і положення, що висувуються для публічного захисту. Безумовно, вказане свідчить про особистий внесок авторки в науку теорії держави і права та конституційного права. Результати дисертаційного дослідження збагачують зміст концептуальних положень юридичної науки, її ролі у вітчизняному державотворенні.

ВИСНОВОК:

За актуальністю обраної теми, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях дисертаційне дослідження **Марти Богданівни Сподарик «Окрема думка судді органу конституційної юрисдикції: порівняльно-**

правове дослідження» є завершеною науковою працею та відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти та науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31 травня 2019 р.), та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341 та від 19 травня 2023 року № 502), а її авторка, Марта Богданівна Сподарик, за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри
теорії держави і права
Львівського торговельно-
економічного університету**

Т. С. Подорожна